

Európai civil társadalom: realitás vagy utópia?

Jelige: KVC 228

A dolgozat lezárásának dátuma: 2014. november 6.

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	1
2. Civil társadalom	2
2.1. Civil társadalom fogalma.....	2
2.2. A fogalom története	3
2.2.1. A modern fogalom megjelenése	3
2.2.2. Korszakok.....	4
2.2.3. A fogalom két változata.....	4
2.3. Nyugati és keleti magyarázat	4
2.4. A civil szervezetek.....	5
2.5. Civil társadalom a világban	6
2.6. Összegzés	7
3. Európai Unió és a civil társadalom	8
3.1. Civil társadalom megjelenése	8
3.1.1. EB és EGSZB	8
3.1.2. Szerződések	11
3.2. Összegzés	12
4. Néhány tagállam civil szektora	12
4.1. Modellek	12
4.2. Egyes tagállamok civil szektorának jellemzői.....	13
4.3. Civil szervezetek formái	15
4.4. Összegzés	15
5. A civil társadalom szerepe	16
5.1. Demokrácia deficit.....	16
5.1.1. A deficit kialakulása	16
5.1.2. A deficit 3 területe	17
5.1.3. Démosz és kratein.....	17
5.2. Demokratikus ellenőrzés.....	18
5.3. Részvételi demokrácia	19
5.3.1. A részvételi demokrácia szerepe	19
5.3.2. A részvételi demokrácia megjelenése az EU-ban.....	20
5.3.3. Információs társadalom	20

5.4. Összegzés	21
6. Közvélemény-kutatás	21
6.1. Eurobarometer.....	21
6.2. Közvélemény az EU-ban	22
6.2.1. Politikai aspektus.....	22
6.2.2. Az Európai Unió és polgárai	23
6.3. Európai polgárság	26
6.4. Összegzés	28
7. Következtetések	29

Ábrajegyzék

1. diagram: Inkább megbízik Ön az EU-ba vagy inkább nem?.....	22
2. diagram: A jó vagy a rossz irányba mennek a dolgok az EU-ba?.....	23
3. diagram: Mit jelent személyesen Önnek az EU?.....	23
4. diagram: A következő szavak mennyire írják le az EU-t?	24
5. diagram: Hallott már Ön...?.....	25
6. diagram: Inkább megbízik Ön az uniós intézményekben vagy inkább nem?	25
7. diagram: Uniós polgárnak érzi Ön magát?.....	26
8. diagram: Úgy érzi Ön magát, mint...?	27
9. diagram: Tudja Ön mik a jogai, mint uniós polgár?	27
10. diagram: Melyik értékek reprezentálják legjobban az EU-t?.....	28

Rövidítések jegyzéke

A Tanács	Európai Unió Tanács
EB	Európai Bizottság
EGSZB	Európai Gazdasági és Szociális Bizottság
EP	Európai Parlament
EU	Európai Unió
NGO	Non-governmental Organizations
Unió	Európai Unió

1. Bevezetés

A civil társadalom és az Európai Unió szorosabb együttműködésének igénye az 1990-es évek elején merült fel hangsúlyosabban. Ekkora vált nyilvánvalóvá, hogy az Európai Unió demokratikus válsággal küzd. Az Európai Unióról általánosságban elmondható, hogy a civil társadalmat be kívánja vonni a döntéshozatalban, ám ezzel kockáztatja, hogy a hatékonysága és a szakszerűsége csökken. Tény, hogy minden egyes ügybe nem lehet, és nem is feltétlenül szükséges a civil társadalom becsatornázása, de úgy vélem, hogy a nagyobb volumenű ügyekben igenis indokolt lenne a szorosabb együttműködés. Emellett, ahogy a nemzeti szinten is nagy szerepe van a civil társadalomnak a demokratizálódás folyamatában, illetve a demokratikus ellenőrzésben, úgy az uniós szinten is szükség lenne egy európai civil társadalomra, amelyik megteszi ugyanezeket az Európai Unió tekintetében. A legfőbb kérdés az, amit már a címben is megpróbáltam érzékeltetni, hogy egy európai civil társadalom kialakulása vagy kialakítása reális vagy valószerűtlen elképzelés-e. Véleményem szerint, még ha vannak is nehézségek, például a tagállamok eltérő civil szektora vagy a polgárok nem megfelelő tájékozottsága, egyre égetőbb szükség van arra, hogy kialakuljon egy európai civil társadalom, annak érdekében, hogy az Európai Unió a lehető legdemokratikusabban működjön.

A dolgozatom első fejezetében a civil társadalom fogalmának különböző magyarázatait mutatom be. Ezután felvázolom a fogalom fejlődését, szakaszait, illetve a két jelentéstörténetét. Bemutatom a nyugati és a keleti fogalommagyarázat közötti különbséget. Erre azért van szükség, mert úgy vélem, hogy az európai civil társadalom kialakulását nagyban nehezíti az, hogy a civil társadalom fogalma nem egységes Európában. Ezt követően a civil szervezetek funkcióiról, illetve a különböző elnevezésekről írok. Végül pedig foglalkozom azzal a kérdéssel is, hogy a civil társadalom mennyire tekinthető európainak: Afrikában, Ázsiában, Egyesült Államokban vagy Latin-Amerikában milyen, illetve mekkora szerepe van a civil társadalomnak.

Az alapvető fogalmak, illetve tények ismertetése után a következő fejezetekben a civil társadalom fogalmának megjelenését, illetve az együttműködés fontosságának a felismerését mutatom be az egyes uniós dokumentumokban, illetve szerződésekben. Ezután felvázolom néhány tagállam civil szektorát, valamint a jogi szabályozást.

Ezt követően térek rá a civil társadalom Európai Unióval kapcsolatos szerepére, ami a demokratikus legitimáció, illetve a demokratikus ellenőrzés. Emellett kifejtem a részvételi demokrácia és az információs társadalom „civil társadalom erősítő” funkcióját.

Végül az Eurobarometer 81 Survey egyes részeit mutatom be és elemzem. Ezzel az a célom, hogy alátámasszam azon véleményemet, hogy szükség van a civil társadalom nagyobb bevonására, hogy javuljon az Unió megítélése, hogy az intézményeibe vetett bizalom emelkedjen, illetve, hogy az uniós polgárok jobban ismerjék az Európai Uniót és a jogait. Minden fejezet végén összegezem a lényeges elemeket, illetve kiemelem a felmerült problémákat, majd a dolgozat legvégén vonom le a következtetéseket.

A témát ezért tartom aktuálisnak, mert az Európai Unió pozitív megítélése romlik. A demokrácia deficit már több, mint 20 éve problémát okoz, amire egy hatékony megoldást kellene találni. Véleményem szerint a civil társadalom lehet ez a megoldás.

2. A civil társadalom

2.1. A civil társadalom fogalma

A civil társadalom fogalmát nehéz meghatározni. Legtágabb értelmezésében a civil társadalom a „szabadság és a demokrácia birodalma”, tehát a civil társadalom eszméjébe beletartoznak azok az állampolgári kezdeményezések, amelyekben a polgárok önkéntesen vesznek részt, és amely kezdeményezések az államtól független módon működnek (Kákai, idézi Keane, 2009). Vaclav Havel az „emberi jogok egyetemességeként fogja fel a civil társadalmat, ami lehetőséget ad arra, hogy mindegyik minőségünkben megvalósíthatjuk magunkat”(Miszlivetz, idézi Havel 1999, p.2). Egy másik felfogás szerint a civil társadalom az állam és a gazdaság közötti kölcsönhatás szférájaként fogható fel, ahol különböző társulások vannak és a fő alapelve a nyilvánosság (Kákai, idézi Arató, 2009). Megint más megközelítésben a civil társadalom az érdekcsoportok vitájának az intézményesített terepe, az érdekeiket az állammal és az önkormányzatokkal szemben képviselik és igyekeznek nyomást gyakorolni rájuk abból a célból, hogy az ő érdekeiket részesítse előnybe (Kákai, idézi Márkus, 2009). A legegyszerűbb meghatározás szerint a „civil társadalom azoknak a kormányzati intézményeknek az összessége, melyek eléggé erősek ahhoz, hogy ellensúlyozzák az államhatalmat; nem gátolják meg abban, hogy védelmezze a békét és közvetítsen a nagy érdekcsoportok között, mindazonáltal megakadályozzák, hogy a társadalmat atomizálja, vagy uralma alá próbálja hajtani” (Gellner, 2004, p.11.)

A civil társadalom hármas jelentéssel bír. Egyrészt egy politikai-filozófiai fogalom, amely a politikai demokrácia alapeszméit fektette le. Másrészt normatív jelleggel is bír, ugyanis szabállyá emeli a „jó polgár” intézményrendszerét. Végül pedig a közélet területe is, hiszen az államhatalomtól függetlenül működik (Gesztiné, 2002)

2.2. A fogalom története

2.2.1. A modern fogalom megjelenése

A civil társadalom modern fogalmának megjelenése a 17-18. századra tehető¹. A 17. században bekövetkezett gyökeres változások miatt (piacgazdaság, földrajzi felfedezések) a fennálló társadalmi rend és a hatalom alapjaiban kérdőjeleződött meg. A század végén a hagyományos elvek végleg meginogtak. Ekkor született meg a polgári társadalom eszméje, amely a társadalmi rend új magyarázatát adta. A civil társadalom modern eszméjének John Locke filozófiája számít a kiindulópontnak. Locke azonban még nem választja el a polgári társadalmat az államtól. Tehát nála a polgári társadalom a politikai társulás tere, és ez az a szféra, ahol az egyének elérik a „tökéletes szabadságot”. A 18. században a skót felvilágosodás révén megtörténik a polgári társadalom eszméjének továbbgondolása. A cél az volt, hogy megtalálják a megoldást a társadalomban megjelenő ellentétek feloldására. A skót felvilágosodás gondolkodói szerint kell egy új társadalmi rend, amiben a társadalom az individualizmusra és a jogokra épül. A civil társadalom legátfogóbb értelmezését Adam Ferguson adta. Az erkölcs fontosságát hangsúlyozta a civil társadalommal kapcsolatban: az ember eredendően közösségi lény, így szükség van közösségi normákra, amiket mindenkinek el kell fogadnia. Szerinte civil társadalom csak akkor alakulhat ki, ha a polgárok a politika irányítása felé fordulnak. Hegelnél válik el először egymástól a civil társadalom és az állam. A civil társadalmat egy közvetítő térként írja le a család és az állam között. Tocqueville szerint a civil társadalom a privát cselekvés terét jelenti, amibe beleérti a gazdasági cselekvést is. Ezt a gazdasági vonalat viszi tovább és egészíti ki Marx és Engels. Szerintük az állam jelenti a politikai rendet, míg a civil társadalom a gazdasági kapcsolatok keretét. Marx szerint a civil társadalomban megjelenő ellentéteket a kommunizmus el fogja tüntetni azzal, hogy egységesíti a társadalmi, a politikai és a gazdasági életet. A hegeli filozófia bizonyos azonosságokat mutat a marxi filozófiával, ugyanis mindketten úgy vélik, hogy az államtól és politikától független civil társadalom fel fog szívódni az államban. Emellett mindketten a materializmust és az önérdeket emelték ki a civil társadalom alapjaként. Gramsci szerint a civil társadalom egy közvetítő közeg, de Hegeltől eltérően, nem a család és az állam, hanem a „gazdasági struktúrák és az állami törvényhozás és korlátozás között helyezkedik el”. A civil társadalmat az állam etikai korlátjaként látja. A történelem során a különböző gondolkodók különbözőképpen definiáltak a civil társadalmat. Azonban általánosságban elmondható, hogy

¹ A fogalom meghatározására természetesen nem ekkor történt először kísérlet. Már Arisztotelész is írt civil társadalomról, de az ő meghatározásában a civil társadalom magába foglalja magánéletet és a politikai életet. Ez a nézet maradt fenn a modern fogalom megalakításáig [Dudás, 2011].

mindegyikükönél a civil társadalom fogalma valamilyenféle állam-nélküliséget jelent. Bár Locke-nál ez a fajta elkülönítés még nem jelent meg, de az ő munkássága miatt sikerült a fogalmat újraértelmezni (Seligman, 1997; Székely, 2002).

2.2.2. Korszakok

A civil társadalomnak 3 nagy korszaka van. Az első a 17. század végétől a 19. század elejéig tartott. Ekkor gyűjtőfogalom jellege volt: magába foglalta a kapitalista piacot és intézményeit, de kiterjedt a magán- és közintézményi társulásokra, valamint a politikai pártokra is. Feladatát pedig abban látták, hogy előrelendítse a civilizációs folyamatot. A második korszaka a 19. század első harmadában volt, amikor a fogalom pejoratív értelmet kapott, és emiatt a használata a háttérbe került. Ez a változás köszönhető volt annak, hogy a civil társadalom fogalmát a kapitalizmussal és a piaccal azonosították. A harmadik periódusban újraértelmezték a fogalmat, nagyobb hangsúlyt fektetve az informális kapcsolatokra és a nyilvánosságra (Miszlivetz, 1999).

2.2.3. A fogalom két változata

A civil társadalom fogalmának – a több százéves történelme alatt - 2 jelentősebb jelentéstörténeti vonulata volt: az egyik a normatív, a másik az analitikus. A normatív fogalma a jelentősebb változások idején került előtérbe. A civil társadalom fogalmához ekkor olyan elvárásokat csatoltak, amelyek egy vágyott társadalmi berendezkedés elérése fogalmazódtak meg. Ekkor a civil társadalom egy önálló létezővé tudott válni, integrációs erővel rendelkezett. A rendszerváltások után azonban a liberális demokráciák kialakulásával a civil társadalom normatív fogalma elemeire esett szét. Napjainkban az analitikus fogalmát használják a civil társadalomnak, ami a fennálló viszonyokat próbálja bemutatni és elemezni. Ebben a megközelítésben a fogalom már nem egységes kategória: azon szerveződések tartoznak ide, amelyek az egyén és az állam között helyezkednek el. A legnagyobb különbség a 2 fogalommagyarázat között, hogy míg a normatív fogalom egy egységes civil társadalmat feltételezett, addig az analitikus fogalom nem. Pedig ahhoz, hogy az érdekeiket a leghatékonyabban tudják érvényesíteni, szükség lenne egységre (Székely, idézi Molnár, 2002).

2.3. Nyugati és keleti magyarázat

A civil társadalom, mint elérendő cél, a 20. században vált igazán fontossá. A 19. század során, a liberalizmusnak köszönhetően a polgár és az állam viszonya megoldott volt: megtörtént a hatalmi ágak szétválasztása, törvények biztosították a sajtó és a közvélemény

szabadságát, a magánélet szabadságát. A szociális kérdések azonban nem voltak megoldva. A 20. században kialakították a totalitárius rendszereket, amiket az állam mindenhatósága jellemezett. Ennek a két végletnek az elkerülése végett támadt föl a civil társadalom, a közügyekben való aktívabb szerepvállalás érdekében (Gesztiné, 2002). A civil társadalmat másképp értelmezik a nyugati országokban és a keleti országokban, köszönhetően az eltérő politikai berendezkedésnek. Keleten a fogalom erősen kapcsolódik a közösség fogalmához, ami egyrészt távolságtartást fejez ki az államtól, de ugyanígy elhatárolódik az autonóm, cselekvő egyén eszméjétől. Ezzel szemben a nyugati országok ez utóbbival azonosítják a civil társadalmat. Emellett Nyugaton magát a pluralizmust is a civil társadalom meglétével azonosítják, míg Keleten a cselekvő egyént közösségi jelzővel illetik, ezzel fejezve ki az egyéntől és az államtól való elhatárolódását. Nyugaton a civil társadalom politikai jelszava a közösségi ügy előmozdítására buzdít. Keleten a fogalmat inkább az éppen hatalmon lévő kormányzat támogatására használják, valamint egyfajta nosztalgikus jellege is van a „régi szép idők” után. Emellett Keleten gyakran használják a civil társadalom fogalmát a demokrácia szinonimájaként (Seligman, 1992). A civil társadalom fogalma az 1970-es, 1980-as években éledt újjá Kelet-Európában, hogy egy válságban lévő diktatórikus rendszer erőszakmentes alternatíváját fogalmazza meg. A civil társadalom szószólóinak tartott ellenzéki körök és alternatív mozgalmak elsődlegesen a helyi társadalmak demokratizálódásáért és pluralizmusáért küzdöttek. Az 1980-as évek első felében elindult a kelet-nyugat diskurzus, ami úgy tűnt, hogy az évtized második felére egy tartós civil társadalmi együttműködéshez vezet. Az 1989-es rendszerváltások miatt azonban megváltozott a helyzet, hiszen a „közös ellenség” elleni harcnak nem volt tovább értelme. Az európai egységről megoszlottak a vélemények, és inkább a gazdasági, jóléti, biztonsági kérdések kerültek előtérben. Emiatt Nyugaton a befelé fordulás, míg Keleten a szétaprózottság lett úrrá (Miszlivetz, 1999).

2.4. A civil szervezetek

A civil társadalomnak többféle funkciója van: segíti a társadalom különféle szükségleteit kifejezni; az egyéneket polgárként való cselekvésre ösztönzi; elősegíti a társadalom pluralitását; segít abban, hogy lehetővé váljon a kormány és a piaci szféra elszámoltathatósága a nyilvánosság által. A civil szervezetek szerepe a fenti funkciók betöltésében, működtetésében áll. Talán a legfontosabb feladatuk a jogállamiság és a törvények által biztosított szabad polgári tevékenység védelme, valamint a polgár szabadságjogaié. A civil szervezetek megjelölésére a szakirodalom és a különböző országok más-más fogalmat

használnak. Az NGO (Non-governmental Organisations) megnevezés a legszélesebb értelmű, mert minden nem-állami szervezet beleértendő. Használják még a harmadik szektor elnevezést is. Elsősorban az amerikai szakirodalom használja, hogy egyértelműen elkülönítse az állami, illetve az üzleti szférától. A non-profit elnevezés pedig a civil szervezetek egyik jellemzőjét emeli ki, még hozzá a profitszétosztás tilalmát. Az Európai Bizottság pedig önkéntes szerveződéseként és egyesületekként nevezi meg a civil szervezeteket. Tehát összességében elmondhatjuk, hogy többféle elnevezés abból adódik, hogy a szektor melyik jellemzőjét akarjuk hangsúlyozni (Gesztiné, 2002).

A civil szféra fogalmát az ismérveinek leírásával is megpróbálhatjuk megfogalmazni. Az Európai Bizottság úgy határozza meg a szféra fogalmát, hogy felsorolja mely szervezetek tartoznak ide. Györffy Gábor az alapján határozza meg a civil társadalom fogalmát, hogy melyik jogintézmények tartoznak ide. Általánosságban elmondható, hogy azok a szervezetek tartoznak a non-profit szektorba, amelyek állampolgári kezdeményezésre jöttek létre, öntevékenyen működnek, az államtól függetlenül, tagsági díjból és adományból tartják fenn magukat, nem profitorientáltak, tagságuk önkéntes, saját belső szabályaik alapján működnek. A probléma azonban az, hogy nem minden civil szervezet rendelkezik a fentebb felsorolt ismérvekkel, de mégis civil szervezeteknek mondható (Balás, 2006).

2.5. Civil társadalom a világban

Afrikában az 1990-es évek elején kerültek előtérbe a civil társadalmak. Ez köszönhető egyrészt a saját erőfeszítéseiknek, másrészt a kommunizmus bukásának és külföldi támogatók nyomásának. A civil társadalom munkája miatt számos afrikai országban megindult a demokratizálódás. Ebben a folyamatban a későbbiek viszont az afrikai civil társadalom nem tudott a demokrácia támaszává válni, ugyanis nem tudott függetlenedni az államtól. A civil társadalom intézményei megtalálhatók Ázsiában is. Viszont itt különbség van az egyes országok között abban, hogy a civil szervezeteknek milyen a kapcsolata egymással, illetve az állammal. Jellemző, hogy néhány országban az egyes pártok a másik párttal szembe mozgósítja a civil szervezeteket vagy előfordul az is, hogy a civil szervezeteket nem civilek alkotják. Latin-Amerikában szinten az 1980-as, 1990-es években vált fontossá a civil társadalom megfogalmazása, természetesen a demokrácia-építés miatt. Ennek ellenére a civil szervezetek továbbra is az állam beszélgetőpartnerei maradtak.²

² https://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/journal_of_democracy/v007/7.2gyimah-boadi.html (Letöltés ideje: 2014.11.10)

<http://afrik4r-fr.org/profiles/blogs/state-and-civil-society-in> (Letöltés ideje: 2014.11.10)

<http://www.cetri.be/spip.php?article2697> (Letöltés ideje: 2014.11.10)

Az Európán kívüli világnak nem volt olyan területe, amit az európai hatalmak ne gyarmatosítottak volna. A gyarmatosítás hatással volt a politikára, illetve a világgazdasági folyamatokba való bekapcsolódásra. Mindkét területen másodlagos szerephez jutottak az európaiakhoz képest. Emiatt ezeken a területeken nem alakult ki nemzeti integráció, viszont a gyarmatosítókkal szemben létrejövő mozgalmak miatt megjelent a nemzeti eszme. Bár a nemzeti eszmék tekintetében megfigyelhetők sajátosságok, az európai hatás több vonatkozásban is megjelenik (pl.: a francia forradalom eszméinek megjelenése Haitin). Másik jellegzetessége még ezeknek a területeknek, hogy az államnak fontos szerepe van a gazdaság irányításában és fejlesztésében. Köszönhető ez annak, hogy az állam közreműködésével folyt (vagy folyik) a „nemzetépítés”. Ezen területek sajátosságaihoz hozzátartozik a társadalmi tagozódás erőteljes összefonódása az etnikai sokféleséggel. Ez a folyamat akadályozza leginkább a társadalmi csoportok közötti érdekellentétek hatékony és demokratikus kezelését [Anderle, Balogh, Búr and Rostoványi, 2002].

Láthatjuk, hogy ezeken a földrészekén a civil szervezetek kevésbé váltak el az államtól, mint Európában, illetve a demokratizálódási folyamatban sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. Ezen országokkal kapcsolatban felmerül annak a kérdése is, hogy mennyire beszélhetünk civil társadalomról, hiszen sok ország Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában nem is demokrácia. A civil társadalom hiánya vagy gyengesége leginkább a gyarmati múlttal magyarázható, amelynek a legsúlyosabb következménye az etnikai sokféleség és a társadalmi tagozódás összefonódása.

Az Egyesült Államokban természetesen létezik civil társadalom. Viszont itt a civil szervezetek fontosabb funkciót töltenek be, ugyanis az USA-ban gyenge a szociális háló. A legnagyobb különbség USA és Európa civil társadalmi közt az az, hogy az USA-ban nincs szükség a civil társadalom hézgapótló támogatására [Geszt, 2003].

2.6. Összegzés

Láthatjuk, hogy a civil társadalom fogalma sokrétű. Mind a tagállamok, mind maga az Európai Unió mást ért e fogalom alatt. Ez megnehezíti azt, hogy kialakuljon egy egységes civil társadalom, amivel az Unió együtt tud működni. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy különbség van a nyugat-európai és a kelet-európai felfogás között. Ez nemcsak a civil társadalom egységesülése miatt jelent problémát, hanem magát az Uniót is megosztja, tovább erősíti a keleti és a nyugati államok között különbséget. Azt azonban el kell mondani, hogy

fontos jellemzője minden fogalomba és országban megjelenik: az államtól függetlenül működik és a legfőbb tevékenysége az érdekérvényesítés.

3. Az Európai Unió és a civil társadalom

Az Európai Unió ma már nem teheti meg, hogy nem foglalkozik a civil szervezetekkel. Az uniós polgároknak körülbelül a fele tagja valamilyen civil szervezetnek, ami körülbelül 150 millió embert takar. A civil szervezetek segítenek az uniós polgárnak abban, hogy egy modern „európai polgár tudat” alakulhasson ki bennük. Az Unió mostani megítélése szerint, a civil szervezetek fontos szerepet töltenek be a kormányzat és az állampolgárok közötti információ- és véleménycsere folyamatában (Geszt, 2003).

A civil szervezetek és az Európai Unió között egy sokrétű formális és informális kapcsolatrendszer alakult ki. Ez a kapcsolatrendszer annyira bonyolult, hogy ma gyakorlatilag senki sem tudja, hogy hány szervezet képviselteti magát Brüsszelben. Az 1990-es évek óta az európai intézmények törekednek a rendszerezés és az átláthatóság elérése, valamint felmerült az igény – az alkotmányos szerződés bukása miatt – a civil szféra erőteljesebb bevonására. Ennek kapcsán a Solidar³ nevű szervezet azt nyilatkozta: „A francia és a holland népszavazásokat követően egyértelmű, hogy csak az állampolgárok tudnak új erőt adni Európának. Az EU vezetőinek fel kell ismerniük, hogy az NGO-k, az önkéntes szervezetek, a szakszervezetek és az egyházak stratégiai partnerek az Európáról szóló vitákban, Európa építésében és kommunikálásában” (Arató, 2005).

3.1. A civil társadalom megjelenése

A civil társadalom fontosságát az uniós intézmények közül az Európai Bizottság és a Gazdasági és Szociális Bizottság hangsúlyozza a leginkább. Ez az a két szerv, amely a legtöbb kapcsolatot építette ki a civil szervezetekkel, illetve az általuk kiadott dokumentumok foglalkoznak a legtöbbet a civil társadalom fogalmának magyarázatával, funkciójával és jelentőségével. Azonban nemcsak e két intézmény dokumentumaiban található meg a civil társadalommal való szorosabb együttműködés szükségességének kijelentése. A Maastrichti, az Amszterdami és a Lisszaboni szerződés is foglalkozik ezzel a témával.

3.1.1. EB és EGSZB

Az Európai Unió Gazdasági és Szociális Bizottsága egy véleményében megfogalmazza a civil társadalom négy általános alapelvét:

³ 53 szervezet fog össze 25 országból, amelyek közül 20 uniós tagállam. Elsősorban a szociális ügyek, oktatás és nemzetközi együttműködés területén mozog.

- Többé-kevésbé formalizált intézményi háttér, mely egy autonóm szféra megteremtését teszi lehetővé, amely megkülönböztethető mind az államtól, mind pedig a családi közösségtől.
- Az egyének szabadon választhatnak, hogy kívánnak-e csatlakozni valamely civil szervezethez.
- A civil társadalom keretét a jog uralma adja.
- A civil társadalom kollektív célokat szolgál, és állampolgárokat képvisel. A civil szervezetek fontos közvetítő szerepet játszanak az egyén és az állam között, mely közvetítés nélkül a demokratikus folyamatok nem lennének elképzelhetőek.

Az európai intézményrendszerre azonban az ilyen megközelítések kevésbé jellemzők, ugyanis az EU-nak az a célja, hogy egy egységes definíciót alkosson a civil társadalomra. Az első kísérlet 1997-ben volt, az Európai Bizottság közleményében. Az önkéntes szervezeteket úgy határozza meg, hogy az „egy embercsoport, amelyek valamilyen célból közösen tevékenykednek.” Emellett megállapítja a civil szervezetek funkcióit is:

- Szolgáltatás nyújtása - tagjaik vagy célcsoportjuk részére;
- „Advocacy” - azaz szószólói-érdekképviselési fellépés (kampány, lobbizás) ügyek vagy csoportok érdekében a közfelfogás vagy a mindenkori vezetés által követett irányelvek megváltoztatására;
- Önszegélyezés vagy kölcsönös segítségnyújtás;
- „Forrásközpont és koordináció” – ezek az ún. közvetítő testületek/szervezetek funkciói, azaz a szektor egészének vagy az ágazatokon belül, egyes területeken dolgozó szervezeteknek információval való ellátása és támogatása, tevékenységük koordinálása.

A közlemény az önkéntes szervezeteket és alapítványokat a társadalom és a gazdaság fontos részeként említi, ezért támogatni és fejleszteni kell ezt a szektort. A szektor szemléletének és tapasztalatainak beépítését is ajánlja az uniós politikaformálásba.

Az EGSZB 1998. januárjában véleményt adott ki a bizottság közleményéről. Az EGSZB szerint is nehéz meghatározni ezt a szférát, de úgy látja, hogy szükség van egy általános definícióra. A dokumentum szerint „a civil szervezetek olyan szervezeti struktúrák összességét jelentik, amelyeknek tagjai általános érdekek céljait és felelősségét (kép)viselik, és akik közvetítőként is szerepet játszhatnak a közhatóságok és az állampolgárok között”.

Ezentúl a dokumentumban felsorolják azokat a szervezettípusokat is, amelyek civil szervezeteknek minősíthetők:

- szociális partnerek;
- olyan gazdasági és társadalmi szereplők, akik nem minősíthetők szociális partnereknek;
- NGO-k, amelyek egy közös ügy érdekében mozgósítanak;
- Közösségi szervezetek (pl.: ifjúsági szervezetek);
- Vallási közösségek.

Ez volt az első olyan konkrét definíció, amelyet az Európai Unió a civil szervezetekre alkalmazhatott.

Egy 2000-ben kiadott dokumentum az Európai Bizottság és az NGO-k kapcsolatával foglalkozik. A következő szempontok szerint határozza meg az NGO-kat:

- Az NGO-k nem személyes profitszerzési célból működnek;
- Az NGO-k önkéntesek;
- Formális vagy intézményes keretek között működnek, rendelkeznek olyan alapító okirattal, amely rögzíti a szervezet célját, küldetését és hatáskörét, s ezekről elszámoltathatók tagjaik és támogatóik felé;
- Az NGO-k függetlenek;
- Céljuk elsősorban a nyilvánosság előtti fellépés az emberek különböző csoportjai vagy az egész társadalom jóléte érdekében.

A Bizottság a dokumentumban kifejti azt is, hogy törekszik a Bizottság és az uniós polgárok, valamint azok intézményei közötti távolságot csökkenteni. Emellett felsorolja azokat a problémákat is, amelyek miatt eddig nem sikerült a tartósabb együttműködés, például, hogy különbségek mutatkoznak abban, hogy a szervezetek hogyan jutnak információhoz.

Az Európai Bizottság 2001-ben közzétette a „*Fehér Könyv az európai kormányzásról*” című dokumentumot, amiben megfogalmazza a Bizottság célkitűzéseit. Ezek közül az egyik a civil társadalom fokozottabb bevonása, ami miatt kitér a civil társadalom meghatározására. Felsorolja, hogy mely szervezetek tartoznak bele a fogalomba: szociális partnerek, NGO-k, szakmai szervezetek, jótékonyági szervezetek, helyi közösségi szervezetek, egyház és vallási közösségek. Emellett a dokumentum kijelenti, hogy pontosabb meghatározás az EGSZB 1999-ben közzétett ajánlásában található.

A következő dokumentum egy Európai Bizottság által kiadott 2002-es közlemény a konzultáció és a párbeszéd megerősítéséről. A dokumentum kitér a civil társadalom meghatározására, bár leírja, hogy nincs egy általános definíciója. A közlemény bemutatja a civilekkel való konzultáció alapelveit, melyek a következők: részvétel, nyíltság és

elszámolhatóság, hatékonyság, koherencia. Emellett megint megemlíti az EGSZB 1999-es ajánlását.

2006-ban az EGSZB adott ki egy közleményt az európai civil szervezeteknek a reprezentativitásáról. Kiemeli, hogy az EGSZB a részvételi demokrácia teljes részévé vált, és hogy állást kell foglalni a részvétel mellett.

2009-ben az Európai Bizottság egy újabb Fehér Könyvet ad ki, de ezúttal a többszintű kormányzásról. Bár a dokumentum nem kifejezetten a civil társadalommal foglalkozik, közvetetten mégis megjelenik benne, hiszen a dokumentum a partnerség erősítését hangsúlyozza. Emellett kimondja, hogy az európai kormányzás alapja a részvétel (Gesztiné, 2002; Arató, 2005).

3.1.2. Szerződések

Már az 1992-es Maastrichti szerződésben is megmutatkozik az a felismerés, hogy a civil társadalom bevonása fontos. Ezt támasztja alá az a jelszó, hogy az akkor frissen megalakult Európai Uniót a „polgárok Európájává” kell tenni. A Maastrichti Szerződéshez csatolt egyik nyilatkozat, pontosabban a 23. sz. nyilatkozat, tekinthető az első olyan dokumentumnak, ami a civil szervezetekkel való szorosabb együttműködést hangsúlyozza: "fontos az Európai Közösség, valamint a jótékony célú egyesületek és alapítványok - mint a szociális létesítményekért és szolgálatokért felelős szervek - közötti együttműködés."

Az Amszterdami Szerződés „Szociális rendelkezések” című fejezetében hangsúlyozza a társadalmi párbeszéd fontosságát. Bár konkrétan nem említi az NGO-kal való párbeszédet, de közvetetten mégis megjelenik, hiszen a szociális szolgáltatások területén már minden tagállamban kialakultak civil szervezetek. Ehhez a szerződéshez szintén csatoltak egy nyilatkozatot (Nyilatkozat az önkéntességről), amiben elismerik „az önkéntes tevékenység fontos hozzájárulását a társadalmi szolidaritás fejlődéséhez.” Bár ez a kijelentés nem valami konkrét, mégis kiolvasható belőle az, hogy az EU tudatában van annak, hogy a civil szervezetek fontosak (Gesztiné, 2002).

Lisszaboni szerződés 11. cikke foglalkozik a civil szervezetekkel. Egyrészt ebben a részben szerepel az európai polgár kezdeményezés, ami alapján az állampolgárok az Eb-t kötelezhetik egy általuk javasolt téma beépítésére a döntéshozatalba. Másrészt itt fogalmazódott meg az a követelmény, hogy az EU intézményei és polgárai közötti párbeszédnek átláthatónak kell lennie, illetve hogy ennek kivitelezését az EU alakítja és finanszírozza (Jarré, 2012).

3.2. Összegzés

Mint ahogy már a bevezetőben említettem, a civil társadalommal való együttműködés fontossága már több uniós dokumentumban, illetve szerződésben megfogalmazódott. Mind az Európai Bizottság mind az EGSZB foglalkozott ezzel a kérdéssel. A 2 intézmény közül az utóbbi, tehát a Gazdasági és Szociális Bizottság az, amit azért hoztak létre, hogy a különböző gazdasági, illetve szociális csoportok és az Európai Unió között közvetítsen. A probléma azonban az, hogy az Unió ezen intézménye, csak tanácsadó intézmény. Tehát javaslatokat, illetve véleményeket megfogalmazhat, de a döntéseit az Unió nem köteles elfogadni. Véleményem szerint, hogy az együttműködés hatékonyabb legyen, az EGSZB hatáskörét kellene bővíteni.

4. Néhány tagállam civil szektora

Nemcsak a fogalommagyarázatnál vannak eltérések. Az egyes tagállamok civil szektora is különbözik egymástól. Ez még inkább megnehezíti azt, hogy egy egységes, európai szintű civil társadalomról beszélhessünk.

4.1. Modellek

A nonprofit szektor nem egységes, minden országban más formát ölt. Bullain Nilda 4 különböző modellt állít fel. Az első a korporatív (kontinentális) modell, amit intézményesült és az állammal erősen összefonódott szektor jellemzi. A civil szervezetek részt vesznek az állami feladatok ellátásában. Hozzá kell tenni, hogy ez a modell a legkevésbé homogén a többi modellhez képest: az államok civil szektora igen eltérő egymástól. Ide tartozik főként Németország, Franciaország, Ausztria, Benelux-államok. A második modell a liberális (angolszász) modell. Legfőbb jellemzője, hogy magasan intézményesült a nonprofit szektor, illetve, hogy korán megkezdődött a civil öntudat kialakulása. A magánszféra és a közszféra tisztán elválik egymástól. A civil szervezetek leglényegesebb jellemzője, hogy magas fokú önállósággal rendelkeznek. Ide tartozik Nagy-Britannia és Írország. A következő modell a szociáldemokrata (skandináv) modell, ahol a nonprofit szektor kevésbé intézményesült, de az államtól való függetlenség a meghatározó. Mivel az állam által nyújtott támogatások mértéke ezekben az országokban a legmagasabb, a civil szektor szerepe ezen a területen igen alacsony. Svédországban, Finnországban és Norvégiában van ilyen modell. A mediterrán (fejlődő) modell a negyedik típus, ahová Spanyolország, Görögország, Portugália és Olaszország tartozik. Erősen központosított államhatalom jellemzi. Csak a diktatúrák alól való felszabadulás után kezdett el kialakulni a civil szférája, így az állam és a civil szektor közötti

kapcsolat még nem körvonalazódott ki teljesen. A civil társadalmon belül az egyháznak és a munkásmozgalmaknak van nagy szerepe. Közép-Kelet-Európa országainak a civil szektora sok hasonlóságot mutat a mediterrán modellel. Itt is csak jóval később alakult ki a civil szektor, mint a többi modellben, ugyanis a szocializmusban gyakorlatilag nem is létezett. A rendszerváltások idején nagy szerepük volt a civil szervezeteknek (Sasvári, 2008; Kákai, 2009).

4.2. Egyes tagállamok civil szektorának jellemzői

A következőkben részletesebben mutatok be egy-egy országot, kiragadva az egyes modellekből.

Németországban az érdekképviselések helyi szervezetekre épülnek, amelyek tartományi szövetségeket és szövetségi csúcsszervezeteket hoznak létre. Ez azért van, mert az önkormányzatiságnak és a decentralizációnak nagy hagyományai vannak az országban. A civil szféra régóta része a német társadalomnak. A rendszerváltások idején 2 hatás érte ezt a szektort: egyrészt a német egyesülés, valamint ennek következményeként a finanszírozási probléma. A problémák ellenére a német non-profit szektor folyamatosan növekszik.

Franciaországban a non-profit szektor az úgynevezett „szociális gazdaság” része. Ide beletartoznak az alapítványok és az egyesületek mellett a szövetkezetek, takarékpénztárak is. Ezért sokak szerint Franciaországban nincs is igazi civil szektor. Egy 1982-es decentralizációs törvény kimondta, hogy a helyi hatóságoknak együtt kell működniük a non-profit szervezetekkel. A szektoron belül a szociális ellátás és az oktatás dominál.

A katolikus egyház és a politikai pártok befolyása érvényesül az *ausztriai* civil szektor kialakításában. A civil szervezetek akkor tudják magukat függetleníteni, ha tudnak saját forrásra támaszkodni. Azonban a nagyobb szervezeteknél mindig megfigyelhető az állami kötődés. A civil szervezetek nagy része a kultúra, a sport és a szabadidő eltöltés területén tevékenykedik.

Hollandiában már a 14. században megtalálhatók fejlett civil szféra alapjai. A 20. század második felétől kezdve a civil szférára az állammal való szorosabb együttműködés jellemzi. A kormány rendszeresen bevonja a civil szektort a törvények előkészítésébe, számít a visszajelzésük és folyamatos pénzügyi támogatást kapnak az államtól.

Írországban a közösségi és az önkéntes szektor szervezetei alkotják a civil szektort. A szervezetek megalakulása az 1800-as évekig nyúlik vissza. A szektornak az egészségügy, az oktatás és a jóléti szolgáltatások területén van nagy szerepe.

Angliában is hosszú múltra tekint vissza a non-profit szféra. A 2. világháború után viszonylag kevés szerephez jutott, az utóbbi időben (a Thatcher-korszak óta) azonban jelentősen nőtt a szerepe. A non-profit szervezeteknek elsősorban az oktatás, a szociális ellátás, a kultúra és szabadidő eltöltés, valamint a nemzetközi segítségnyújtás területén van nagy szerepe. A szervezeteket az állam támogatja.

Finnországban a civil szervezetek és az állam kapcsolatát a megfelelő együttműködés jellemzi. A szervezeteknek föderációs szinten működnek feladatorientált civil nemzeti ernyősszervezetei, ami tovább bomlik régió-vagy megyei szintű és helyi szervezetekre.

A *Svédországban* működő civil szervezetek gyökerei a munkásmozgalomig vezethetők vissza. Egy svéd állampolgár több civil szervezet tagja is. Az alapítványok mellett az egyesületeket is kötelező bejegyeztetni. Az állammal való kapcsolatára az együttműködés jellemző.

Spanyolországban a civil szervezetek száma az 1970-es évektől kezdve nőtt meg. Az egészségügy, az oktatás, a kultúra, sport és szabadidős tevékenység, a szociális és jóléti szolgáltatások valamint a nemzetközi együttműködés területén van nagy szerepük. Az egyesületek jogi bejegyzése nem kötelező, az alapítványok pénzügyi elszámolással tartoznak az államnak. A szervezettség lassan alakult ki, mai napig ernyősszervezetek léteznek.

Az egyház erős szerepe miatt az *olaszországi* civil szektor helyzete ellentmondásos. Bár az egyházi intézményeket állami intézményekké nyilvánították, a szervezetek az egyház irányítása alatt maradtak. Az utóbbi időben azonban megindult a non-profit szektor és az állam közötti együttműködés. A szféra legfontosabb területei a szociális ellátás, az alap- és középfokú oktatás (ami egyházi befolyás alatt áll), illetve a szakmai érdekképviselés (Geszt, 2003; Dezsériné, 2006).

Közép-Kelet Európában a civil társadalom fogalma fontos volt az ellenzéki diskurzusoknak. Az 1970-es években Magyarországon is felmerült egy egységes szféra létrehozása. Bár nem alakult ki olyan egységes mozgalom, mint Lengyelországban, de nagyon sok hálózat, független csoport, mozgalom létezett. A rendszerváltás után a civil mozgalmak a politika felé fordultak. A mai civil társadalomról elmondhatjuk, hogy bár nagyfokú az önszerveződés, a civil szervezetek szerepe csekély, főként a civil kontroll mértéke alacsony. Ennek történelmi okai vannak, mégpedig az, hogy nincs meg a bizalom az állampolgárok és az állam között. Mindezek ellenére a rendszerváltást követően a non-profit szektor gyors fejlődésnek indult (Nizák, 2005).

4.3. A civil szervezetek formái

A civil szervezetek általában egyesületi és alapítványi formákban működnek, azonban vannak olyan országok, ahol ettől eltérő formák is működnek. Vannak úgynevezett „ad hoc” egyesületek. Ezek jogilag be nem jegyzett, de jegyző által hitelesített alapító okirattal rendelkező szervezetek, amelyek nem részesülnek olyan adókedvezményben, mint a jogilag elismert szervezetek, és a működésüket sem jellemzi feltétlenül a közhasznúság. Inkább a klubszerű tevékenység jellemzi őket. Ezzel szembe az alapítványok jogilag tisztázott keretek között működnek, általában jótékonyági, vallási, tudományos, oktatási, egészségügyi területen. Görögországban azonban van olyan kitétel, miszerint a vallási tevékenységet csak az ortodox egyházzal kapcsolatban végezhetnek az alapítványok. Országonként eltér a szabályozás abban is, hogy a külföldiek miként alapíthatnak egyesületet és alapítványt, illetve az is eltérő, hogy az ország mely hatalmi ága hozhatja létre őket. Svédországban például a parlament és a kormány is létrehozhat alapítványt vagy egyesületet, sőt az önkormányzatok is. Angliában és Írországban, mint ahogy már fentebb írtam, charity-nek nevezik a jogilag elismert szervezeteket. Jellemzői, hogy független az államtól, közhasznú tevékenységet végez, forrásait és bevételeit csak jótékonyági célra használja fel (az lehet jótékony, ami a közösség érdekeit szolgálja és a bíróság is elismeri). Angliában, Walesben és Skóciában be kell jegyeztetni a szervezeteket. Különböznek az országok abban a tekintetben is, melyek az elfogadott jogi formák a civil szervezetekkel kapcsolatban. A következőkben felsorolok néhány országot és az általuk elfogadott formát. Olaszországban elfogadják a bejegyzett és a nem bejegyzett egyesületeket is, valamint az alapítványokat. Hozzá kell tenni, hogy a nem bejegyzett egyesületeknek is kell rendelkezniük alapítólevéllel. Spanyolországban azonban csak a jogilag elismert egyesületeket fogadják el és az alapítványokat. Ausztriában a magánalapítványokat is elismerik jogilag, de csak az alapító által megszabott céllal működhetnek. Általánosságban elmondható, hogy az országok abban különböznek egymástól, hogy elfogadják-e a be nem jegyzett egyesületeket vagy nem (Geszt, 2003).

4.4. Összegzés

A tagállamok különböző civil szektorai felvetik azt a problémát, hogy hogyan lehetne kialakítani egy országhatárokon átnyúló, egységes civil társadalmat, ha azok ennyire különböznek egymástól. Természetesen ki lehetne alakítani egy egységes szabályrendszert, de ahogy az EP-választásoknál sem sikerült ezt véghezvinni, itt sem biztos a siker. Egyes nézőpontok szerint, az európai civil társadalom nem más, mint a tagállamok civil

társadalmának az összessége. Tehát nincs szükség az egységesítésre, csak az összefogásra vagy egyesülésre.

5. A civil társadalom szerepe

Az utóbbi években egyre inkább előtérbe helyezték a civil társadalommal való együttműködés fontosságát az EU-ban. Ennek főként 5 oka van:

- demokrácia deficit: a meglétét az okozza, hogy az állampolgárok úgy érzik, hogy nehezen tudnak beleszólni az őket érintő kérdésekbe;
- legitimáció deficit: ez azért következik/következett be, mert az integráció folyamatosan mélyül és bővül, ami miatt az alapvető demokratikus értékek gyengülnek;
- menedzsment deficit: az EU intézményeinek humán erőforrása korlátozott, így szüksége van más szereplők segítségére;
- kommunikációs problémák: az információk nem megfelelően jutnak el az állampolgárokhoz;
- jóléti szolgáltatások biztosításának problémái: az állam és/vagy a piac nem minden igényt tud kielégíteni.

A problémák mindegyikére megoldást jelent a civil társadalommal való szorosabb együttműködés, illetve a döntéshozatalba való bevonásuk (Reisinger, 2011).

Bővebben a demokrácia deficitről fogok beszélni. Ehhez szorosan kapcsolódik a legitimáció deficit, ugyanis, ahogy később kiderül, a legitimáció hiánya okozza elsősorban a demokrácia deficitet.

5.1. Demokrácia deficit

5.1.1. A deficit kialakulása

A demokrácia deficit kérdése az 1980-as évek második felétől vált fontos kérdéssé. A fogalom első meghatározását az Európai Parlament adta 1988-ban, eszerint: a tagállamok bizonyos hatásköröket átruháztak közösségi szintre, viszont a törvényhozó jogkört nem a demokratikusan választott Parlamentnek adták át, így kialakult a demokrácia deficit (Tuka, 2009). Másrészt az integráció szélesítésével és mélyítésével az alapvető demokratikus értékek csökkentek, hiszen az Unió nem tudta minden egyes állampolgárának az érdekeit képviselni, valamint az emberek sem tudtak beleszólni az őket érintő ügyekbe. Az Amszterdami és a Nizzai szerződéssel megpróbálták hosszú távú reformokat végrehajtani, hogy létrejöhessen a „civil kötődés” az állampolgárok és az Unió intézményei között. Ezek azonban felülről jövő

intézkedések voltak, amivel nem lehet civil társadalmat létrehozni. Miszlivetz Ferenc azt mondja, hogy a civil társadalom egy bizonyos fokon már létezik az EU szintjén, de maga a civil identitás még nem intézményesült (Miszlivetz, 2002).

5.1.2. A deficit 3 területe

A deficit 3 területen jelenik meg: döntéshozatal, döntésvégrehajtás, érdekkifejezés. Az Európai Unióban a legfőbb döntéshozó szerv az Európai Unió Tanácsa. A tagállamok delegálják a tagokat ebbe a szervbe, így a választópolgároknak lényegében nincs beleszólások sem a tagok megválasztásában, sem a döntéshozatalban. A döntésvégrehajtásnál az a probléma merül fel, hogy a jogszabályok uniós szinten születnek, de a végrehajtás a tagállamok feladata. Ezzel szakadék keletkezik a 2 szint között. A két szint távolsága az érdekkifejezésben is megjelenik: a társadalom és döntéshozók között közvetítő személyek, szervezetek nemzeti szinten szerveződnek, ezzel szemben uniós szinten már csak közvetetten jelennek meg. Mindhárom terület esetén elmondható, hogy a problémát a nemzeti és az uniós szint közötti távolság okozza, illetve a megoldást minden esetben a civil társadalom hangsúlyosabb bevonása adja. A civil támogatás nélkül azt mondhatjuk, hogy az emberek feje fölött hozzák a döntéseket. A civil szervezetek nagyobb mértékű bevonása csökkentené a demokrácia deficitet, hiszen egyrészt ők képviselik az állampolgárokat, másrészt a döntések minősége is javulna, ha a különböző ügyekben jártas csoportok véleménye megjelenne a döntéshozatalban (Reisinger, 2011).

5.1.3. Démosz és kratein

A demokrácia egy meghatározott döntéshozatali rendszer. Háromféle demokrácia-típus létezik: képviseleti, részvételi és közvetlen. A 3 fajta között az alapján tudunk különbséget tenni, hogy kik hozzák a döntéseket (Unger, 2005). Maga a demokrácia szó 2 görög szóból tevődik össze: a demoszból, ami népet jelent és a kratein, ami pedig hatalmat jelent⁴. A démosz egy ország esetében az adott országban élő állampolgárok, pontosabban a választópolgárok, akik a döntéseket hozzák. Az Európai Unió esetében a démosz az uniós polgárok. A kratein, pedig az uniós polgárság által biztosított azon jog, hogy a polgárok részt vehetnek az EP-választásokon és a helyhatósági választásokon, mint választó, és mint választható személy. Ennek ellenére ez a néphatalom nem olyan erős, mint nemzeti szinten. Ezt azért gondolom így, mert az uniós polgárok által, közvetlenül megválasztott Európai Parlament egy társjogalkotó intézmény. Ez azt jelenti, hogy az Európai Unió Tanácsával

⁴ <http://politikapedia.hu/demokracia> (Letöltés ideje: 2014.11.01)

együtt hozza a döntéseket. Az EP-választások ráadásul csak másodrangú választások lettek, a részvétel mindig alacsony. Az EP jogkörét bővítették az évek alatt, de törvénykezdeményező joga, mint a nemzeti parlamenteknek, nincsen. Ezért hiába van meg az EP-nek a demokratikus legitimitáció, a döntéseket nem ez az intézmény hozza. Az Európai Unió Tanácsát gyakran állítják szembe a Parlamenttel és a Bizottsággal, az alapján, hogy míg az utóbbiak szupranacionális szervek, addig a Tanács nemzeti. Ebben az esetben pont fordítva történnek a dolgok, mint a Parlamentnél: nem az állampolgárok választják a tagokat, pedig ez az intézmény az Európai Unió döntéshozó szerve. Tehát az az intézmény, ahol a döntéseket hozzák, az uniós polgárok által nincs legitimálva. Az Európai Bizottságba a tagokat delegálják, pedig ez az intézmény is fontos, hiszen döntés-előkészítő és döntés-végrehajtó funkciója van⁵.

5.2. Demokratikus ellenőrzés

Már a 18. században felismerték azt a problémát, hogy a hatalomkoncentráció az emberi szabadságban kárt tehet, ezért szükség van a hatalmi ágak szétválasztására. A kialakult 3 hatalmi ág (törvényhozó, végrehajtó, igazságszolgáltató) nem összpontosulhat egy kézben, illetve a gyakorlásuk nem történhet ellenőrizhetetlenül. Az ellenőrzésre kialakultak formális és informális hatalmi központok. A formális központok a jog által gyakorolnak ellenőrzést a hatalmi ágak felett. Ilyen intézmény például az Alkotmánybíróság vagy az ombudsman. Az ellenőrzésben azonban nagy szerepük van manapság az államon kívüli tényezőknek, ilyenek a civil szervezetek, a pártok és a média. Ezek a szervezetek formális hatalommal nem rendelkeznek, de a nyilvánosság erejével képesek nyomást gyakorolni az államra. A civil szervezetek célja nem irányulhat a hatalom megszerzésére, helyette elsősorban szolgáltatásokat nyújtanak, illetve szakmai tevékenységet folytatnak. Éppen ezért a társadalomnak szüksége van ezekre a civil szervezetekre, amelyek a nyilvánosság segítségével felhívják a figyelmet a hatalom által hirdetett célok ellentmondásaira. Ráadásul a civil szervezetek nyomást tudnak gyakorolni a választópolgárokra, így a hatalom gyakorlóinak nem árt figyelembe venni az általuk javasoltakat. A civil társadalomnak az ellenőrző funkciója azért is fontos, mert az állampolgárok többsége úgy véli, hogy a politikusokat az önérték vezérli. Ha a civil szervezetek részt vesznek a döntéshozatalba, akkor, az állampolgárok ellenszenvé csökken, hiszen az őket képviselő szervezetek ezáltal ellenőrizni tudják a hatalmat (Balás, 2006).

⁵ http://europa.eu/about-eu/institutions-bodies/index_hu.htm (Letöltés ideje: 2014.10.20)

Ez a fajta együttműködés természetesen nem csak nemzeti, hanem uniós szinten is működhet. Ha minden uniós intézmény nem is tud közvetlen kapcsolatot kialakítani a civil szervezetekkel, az EGSZB-én keresztül becsatornázhatja a civil szervezeteket a döntéselőkészítésbe, a döntéshozatalba vagy a végrehajtásba. Úgy vélem, hogy ehhez arra van szükség, hogy az EGSZB szerepét megnöveljék, hogy ne csak konzultatív intézmény legyen.

5.3. Részvételi demokrácia

5.3.1. A részvételi demokrácia szerepe

A demokrácia ma használt formája a képviseleti vagy közvetett demokrácia. Ez azt jelenti, hogy az állampolgárok bizonyos időszakonként képviselőket választatnak, akiknek őket képviselve kell meghozni a döntéseket. Tehát az állampolgárok beleszólása a döntéshozatalba csak közvetett. A 20. század második felétől kezdve megjelent annak az igénye, hogy a választások közötti időben is legyen beleszólásuk az állampolgároknak az őket érintő ügyekbe (Reisinger, 2011). A politikai részvétel elve az 1960-as években került előtérbe az új társadalmi mozgalmak kialakulása miatt. Ezen mozgalmak célja az volt, hogy bekapcsolódhassanak a döntéshozatalban, azokon a területeken, amelyekben érdekeltek. A részvételi demokrácia alapja az, hogy az állami szereplők mellett a társadalom és a gazdaság szereplői is részt vesznek a döntéshozatalban (Unger, 2005). A legideálisabb az lenne, ha közvetlen demokrácia lenne, de nyilvánvaló, hogy tisztán közvetlen demokrácia nem tud működni, hiszen az azt jelentené, hogy az állampolgárok minden kérdésbe beleszólhatnának. Egyrészt már ott megjelenik a probléma, hogy azt hogyan lehetne megvalósítani egy több milliós város esetén, hogy minden egyes személyt megkérdezzünk, hogy mit akar. Másrészt nem mindenki van tisztában azzal, hogy az általa javasolt döntés a gyakorlatban megvalósítható ez. Ezért az egyetlen alternatív megoldás a részvételi demokrácia. Ez nem a közvetett demokrácia ellentéte, hanem a kiegészítője. Lényege tehát az, hogy a döntéseket minél szélesebb társadalmi bázisra lehessen alapozni, illetve, hogy a képviselők megválasztása ne zárja ki azt a lehetőséget, hogy mások is beleszólhassanak a döntéshozatalba (Sasvári, 2008). A részvételi demokrácia lényege tehát, hogy minden társadalmi csoportnak egyenlő esélye legyen arra, hogy befolyásolja a döntéshozatalt. Véleményem szerint a részvételi demokráciának több funkciója is van. Egyrészt nevel, hiszen az egyes állampolgárokat a politikai életre készíti fel. Másrészt legitimálja a döntéseket: az állampolgárok sokkal inkább elfogadják azokat a döntéseket, amelyek meghozatalában ők is részt vettek. Végül pedig egyfajta integrációs funkciója is van, hiszen a közös érdek összehozza az embereket. Az erős civil társadalom megléte nagyban segítette a részvételi

demokrácia kialakulását, hiszen az új társadalmi mozgalmak is a civil társadalomhoz tartoztak. A civil társadalom és a részvételi demokrácia szorosan összefügg. Egyrészt a részvételi demokrácia funkcióit egy államban a civil társadalom tökéletesen el tudja látni. Másrészt közös történelmi gyökerekkel rendelkeznek. A részvételi demokrácia azonban magában hordozza azt a problémát, miszerint olyan társadalmi csoportok jelennének meg a döntéshozatalban, akik eddig nem, és akik nem értenek a politikához. Emellett minél több embert vonunk be a döntés-előkészítésbe, annál lassabb lesz a döntés meghozatala, valamint annál több kompromisszumot kell beépíteni. Ezek a tényezők csökkentik a hatékonyságot, illetve a szakszerűséget.

5.3.2. A részvételi demokrácia megjelenése az EU-ban

A részvételi demokrácia elve az Európai Unióban leghangsúlyosabban az EGSZB munkájában jelenik meg. Az Unió e szervével való problémát azonban már korábban említettem, miszerint nincs valódi ereje, csak konzultációs intézmény. Az igazi probléma azonban az, hogy az Unió hiába ismerte el, hogy szükséges a civil szervezetekkel való együttműködés, azok a civilek, akiket képviselnének a civil szervezetek, nem tudnak, vagy nem akarnak foglalkozni az uniós ügyekkel. Az Uniós intézmények működése túl bonyolult és bürokratikus, így az „egyszerű” emberek többsége nem érti. Emiatt pedig nem bíznak sem az uniós intézményekben, sem magában az Európai Unióban. Ami érthető is, hiszen mi sem bízunk meg olyan személyben, akit nem ismerünk. A részvételi demokrácia erősítésére az Európai Bizottság 2005-ben meghirdette az úgynevezett D-tervet. Az Európai Alkotmány bukása után a Bizottság úgy vélte, hogy szükség van arra, hogy széleskörű vitát indítsanak minden tagállamban Európa jövőjéről. A Bizottság, hogy biztosítsa a nyilvános vita kialakulását, a polgárok részvételét, különböző kezdeményezéseket javasolt: biztosok gyakoribb látogatása a nemzeti parlamentekben, különböző projektek támogatása⁶.

5.3.3. Az információs társadalom

A részvételi demokrácia megerősödését segíti az információs társadalom kialakulása. Ez egy technikai platformot tud biztosítani a civil szervezetek számára, kifejezetten az Internet használat elterjedése óta. A civil szervezetek számára az egyik legnagyobb probléma az, hogy a működési költségekhez nem mindig jutnak hozzá könnyen. Az internet elterjedésével ezek a költségek szinte teljes mértékben megszűntek, hiszen a kapcsolattartás az e-mailezés miatt ingyenessé vált, valamint saját honlapot is tudnak készíteni, ahol hirdetni tudják magukat, ami

⁶ http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-1272_hu.htm (Letöltés ideje: 2014.10.30)

mellesleg szintén ingyenes. Az Internet elterjedése elősegítette azt is, hogy a világ különböző részein megszerveződő civil szervezetek egymással kapcsolatot tudjanak fenntartani. Így kialakult egy „globális civil társadalom”⁷.

5.4. Összegzés

A kérdés tehát az, hogy a részvételi demokrácia megerősítésével be lehet-e hatékonyan vonni a civil társadalmat az uniós folyamatokba, hogy csökkentsék a demokrácia deficitet. Véleményem szerint be lehet, sőt be is kell. Azonban meg kell szabni egy határt, hogy ez a szoros együttműködés ne menjen a szakszerűség kárára. Minden egyes ügybe képtelenség bevonni a civil szervezeteket, de szerintem erre nincs is szükség. Ahhoz, hogy a demokrácia deficit megszűnjön A Tanácsnak és az Európai Bizottságnak is szükség lenne a választások általi legitimációra vagy a részvételi demokrácia hatékonyabb alkalmazására vagy a nagyobb nyilvánosságra. Ez utóbbit a technikai fejlődés miatt kialakult információs társadalom segítheti. Emellett sokkal átláthatóbbá kellene tenni a két intézmény működését, hogy az „egyszerű” emberek is megértsék.

6. Közvélemény-kutatás

Az általam használt felmérést 2014 május 31 és június 14-e között készítették el 34 országban és területen: a 28 tagállamban, az 5 tagjelölt országban és Ciprus azon részén, amelyiket nem a Ciprusi Köztársaság kormánya irányít. A felmérésből kiválasztottam a témámhoz illő kérdéseket és diagramokat, és ezeket elemeztem, illetve hasonlítottam össze.

6.1. Eurobarometer⁸

1973 óta az Európai Bizottság figyelemmel kíséri a közvélemény alakulását a tagállamokban. Ez segíti a Bizottságot a szövegek készítésében, a döntéshozásban, illetve ezáltal értékeli a tagállamok a munkáját. A felmérések és a tanulmányok olyan témákkal foglalkoznak, amelyek az európai állampolgársághoz kapcsolódnak, például az egészségügygel, a kultúrával, a szociális helyzettel stb. Minden felmérés 1000 szemtől szembe interjút tartalmaz országonként. A jelentéseket évente kétszer teszik közzé, tavasszal és ősszel.

⁷ <http://informaciostarsadalom.wordpress.com/globalis-civil-tarsadalom-avagy-minek-nevezzelek/> (Letöltés ideje: 2014.11.02)

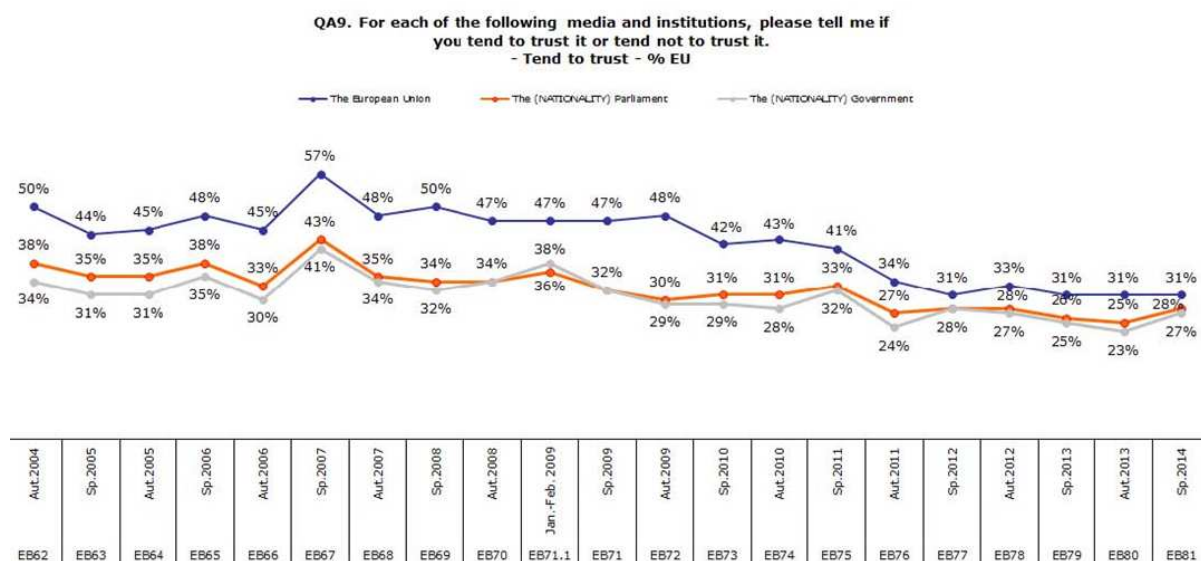
⁸ http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm (Letöltés ideje: 2014.11.02)

6.2. Közvélemény az EU-ban⁹

A közvélemény az Európai Unióban című jelentésben az Unió több területéről szóló statisztikákat találhatunk. Én ebből 2 területet emeltem ki, amit a témám szempontjából fontosnak találtam: a Politikai aspektusok és az Európai Unió és polgárai című részt.

6.2.1. Politikai aspektusok

A felmérésben megkérdezték az embereket, hogy inkább bíznak, vagy inkább nem bíznak a nemzeti kormányukban, parlamentjükben, illetve az Európai Unióban. A választ a következő diagramon láthatjuk.

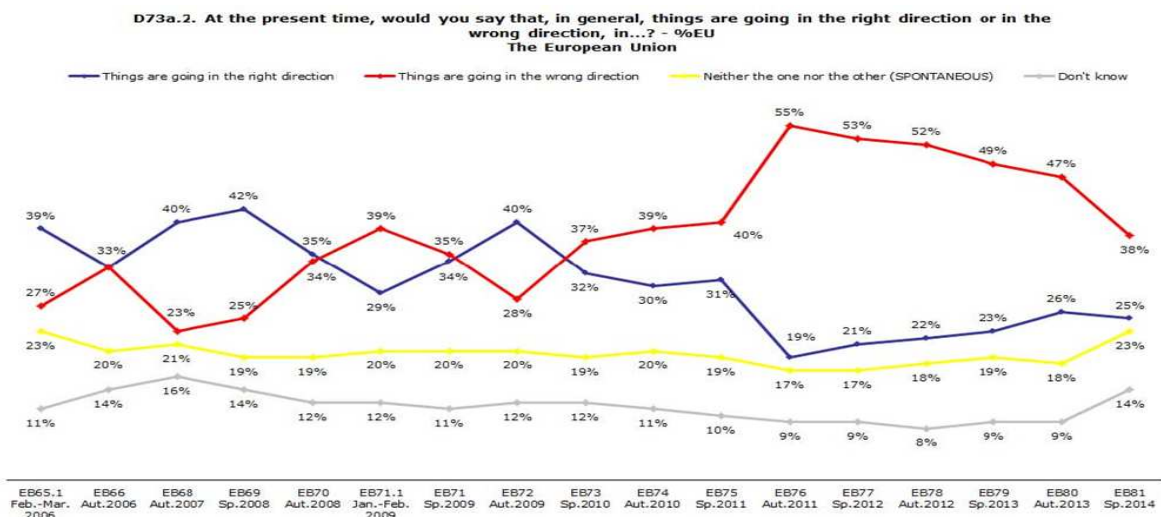

1. diagram

Az Európai Unióban való bizalmat a felső, kék vonal mutatja. Láthatjuk, hogy a válaszadók 31%-a bízik az Európai Unióban. A diagramról leolvashatjuk, hogy 2008 tavasza óta a bizalom sosem emelkedett 50% fölé, sőt 2013 tavasza óta 31%-on áll. Az is leolvasható az ábráról, hogy 2007-ben a válaszadók 57%-a bízott meg az Európai Unióban, valószínűleg a Lisszaboni szerződés miatt. De azóta, ha nem is folyamatosan, de csökken a bizalom.

A felmérésből kiderült az is, hogy a válaszadók többsége úgy véli, hogy az Unióban rossz irányba mennek a dolgok. Bár ez a szkepticizmus még mindig magas, 2011 óta fokozatosan, sőt 2013 ősze óta jelentősen lecsökkent. 23% szerint azonban sem az egyik, sem a másik irányba nem változik semmi. Ezt a magas számot magyarázhatja az emberek érdektelensége az Unió iránt vagy az, hogy nincsenek megfelelően tájékoztatva, így nem tudnak véleményt nyilvánítani.

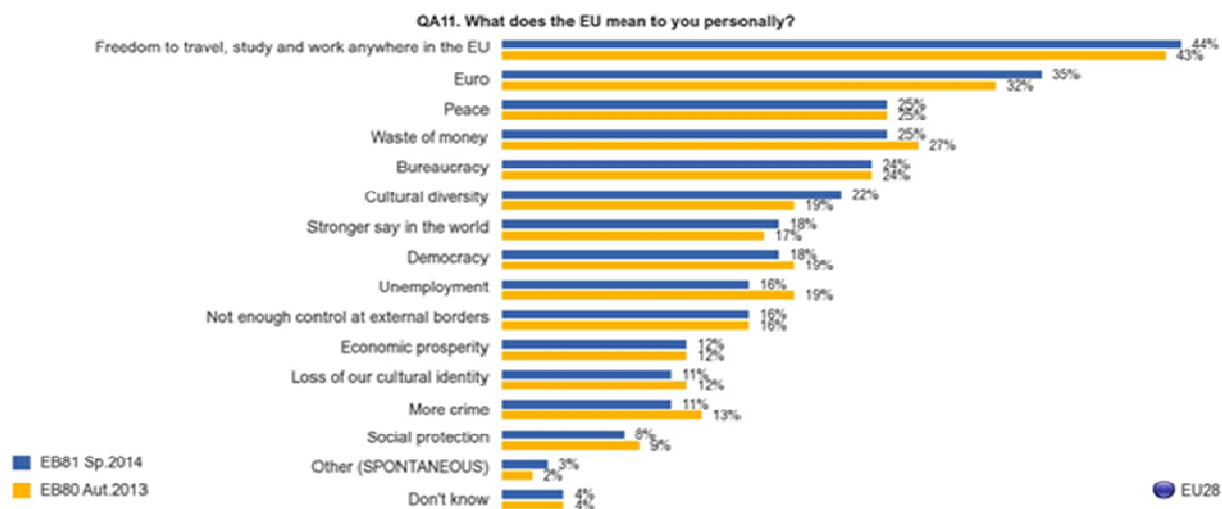
⁹ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_publ_en.pdf (Letöltés ideje: 2014.09.20)

2. diagram

6.2.2. Az Európai Unió és a polgárai¹⁰

A felmérésben megkérdezték az embereket, hogy mi jut eszükbe az Európai Unióról. A demokrácia csak a 8. helyen van, 18%-kal. Tehát igen kevés ember véli úgy, hogy az EU és a demokrácia összetartozik.

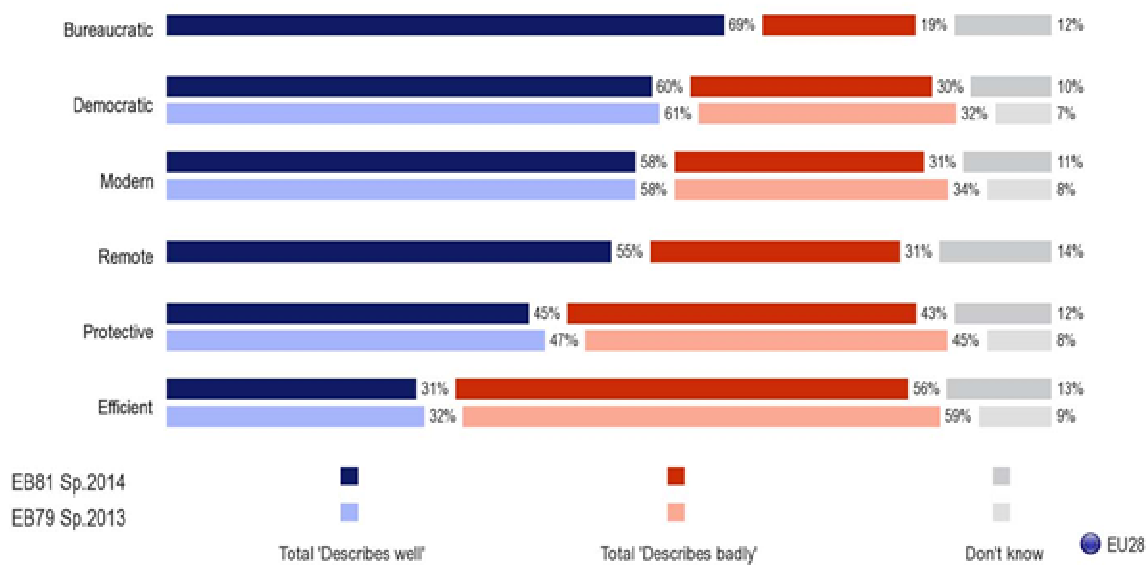

3. diagram

¹⁰ http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_citizen_en.pdf (Letöltés ideje: 2014.09.20)

Ezt az eredményt érdekes összehasonlítani, egy másik kérdéssel, amit szintén feltettek a megkérdezetteknek. Felsoroltak különböző szavakat, és megkérdték az embereket, hogy rangsorolják azokat aszerint, hogy mennyire vonatkoznak az Európai Unióra. Ennél a kérdésnél minden hatodik válaszadó mondta azt, hogy a demokrácia jellemzi az Uniót.

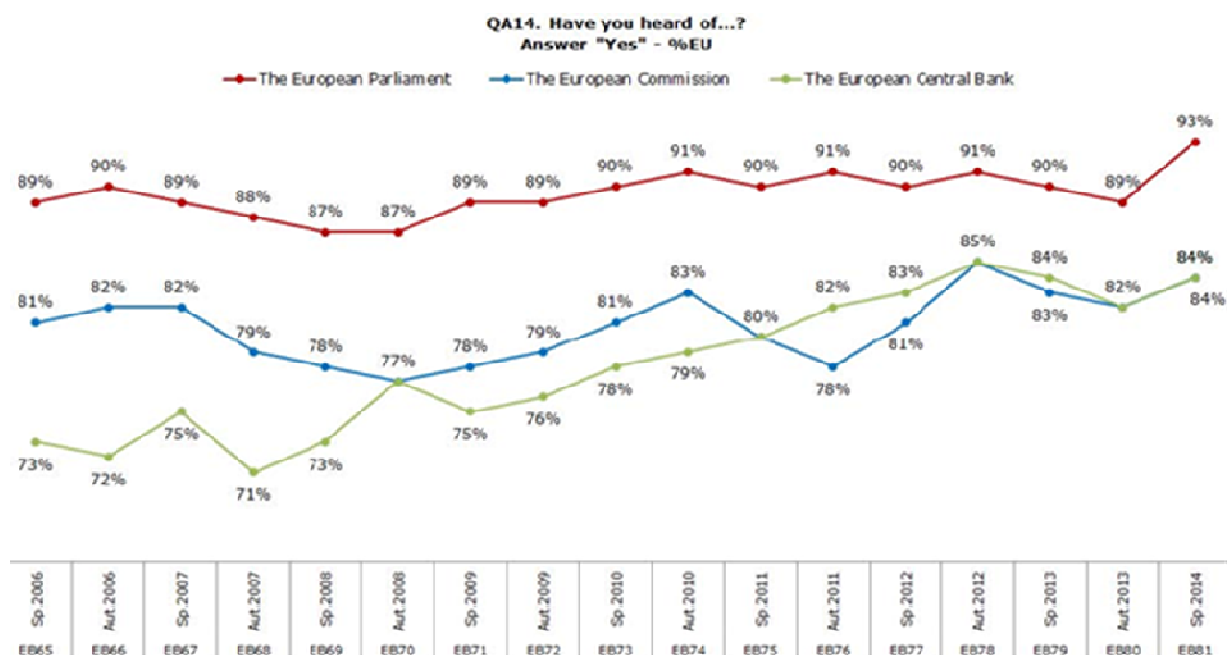
QA12. Please tell me for each of the following words if it describes very well, fairly well, fairly badly or very badly the idea you might have of the EU.

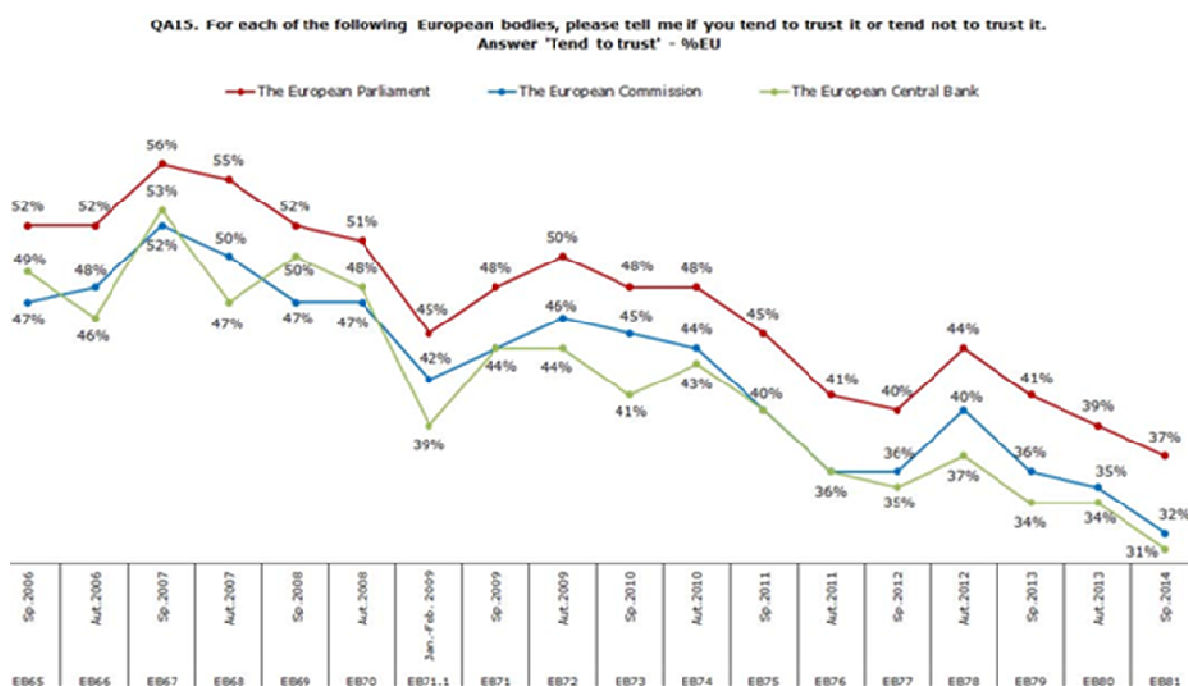
4. diagram

Ezért felmerül a kérdés, hogy az előbbi kérdésnél hogyhogy csak 18% szerint függ össze a demokrácia az Unióval, ennél a kérdésnél meg már 60% szerint. Szerintem ez azért van, mert a második kérdésnél előre felsorolt szavakból kellett választaniuk az embereknek, így kevesebb lehetőség volt, emiatt a demokráciát több embernek „kellett” választania.

Kiderült a felmérésből az is, hogy bár viszonylag sokan hallottak már a különböző uniós intézményekről (konkrétan az EP-ről, a Bizottságról és az Európai Központi Bankról), a népszerűségük nem olyan magas. A válaszadók 93%-a hallott az Európai Parlamentről, viszont csak 37%-uk bíz meg benne. A válaszadók többsége 14 tagállamban adta a „nem bíz meg” választ. Ezzel szemben az Európai Bizottságot kevesebben ismerik, szám szerint 84%-a a válaszadóknak, viszont kevesebben is bíznak ebben az intézményben, mindössze 32%. Ez bizonyos szempontból érthető, hiszen a Bizottság munkája sokkal kevésbé nyilvános, mint a Parlamentté. Azonban a Bizottság hatáskörébe tartozik a döntés-előkészítés és a döntés-végrehajtás is, ezért úgy gondolom, hogy jobban kellene ismerniük ezt az intézményt az embereknek.

5. diagram

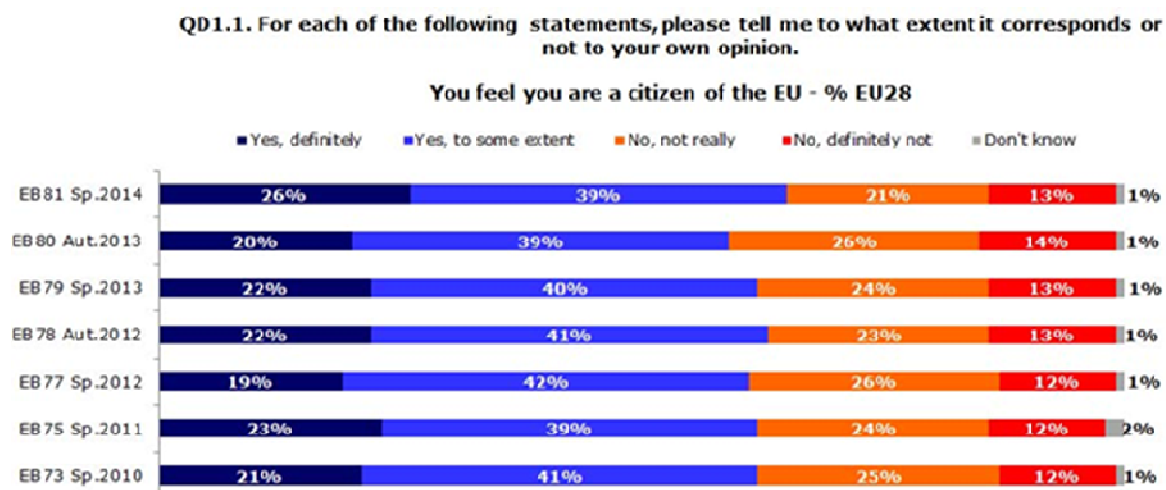
6. diagram

A felmérésben kíváncsiak voltak arra, hogy a megkérdezettek milyen szubjektív és objektív tudással rendelkeznek az Európai Uniót illetően. Ezzel kapcsolatban elmondhatjuk, hogy a válaszadók 52%-a állítja azt, hogy érti hogyan működik az Unió, míg 44% azt állítja, hogy van benne bizonytalanság. Az objektív tudást úgy mérték fel, hogy 3 állításról kellett elmondaniuk a megkérdezetteknek, hogy igaz vagy hamis. A 3 állítás a következő volt: jelenleg 28 tagállama van az Uniónak; az EP tagjait közvetlenül választják; Svájc az EU tagja. A válaszadóknak mintegy 39%-a válaszolt helyesen, azonban hozzá kell tenni, hogy ez is

növekedés az előző évekhez képest. Emellett hozzá kell tenni, hogy a felmérés előtt volt pár nappal az EP-választás. A válaszadók 71%-a tudta, hogy az EP tagokat közvetlenül választjuk. Ez jelentős pozitív változás, hiszen a 2013-as felmérésben mindössze 54% volt ezzel tisztában. A 28 tagállamból 27 tagállam válaszolt helyesen arra a kérdésre, hogy 28 tagállama van az EU-nak (a kivétel Anglia). Az utolsó kijelentésre pedig a válaszadók 70%-a válaszolt helyesen. Úgy vélem, hogy bár a százalékok kérdésenként igen magasak, egy uniós polgárnak mindegyik kérdésre tudnia kellene a választ. Ez is azt mutatja, hogy az emberek nincsenek tisztában nemcsak az Unió működésével, hanem az alapvető információkkal sem. A felmérésből kiderült még az is, hogy a válaszadók 44%-a elégedett azzal, ahogy a demokrácia működik az uniós szinten. Éppen ezért a válaszadók többsége úgy véli, hogy több döntésnek kellene születni uniós szinten. Ez azért érdekes, mert mint ahogy fentebb kiderült, az emberek többsége nem igazán bízik sem az Unióban, sem az intézményeiben. Illetve ez utóbbit támasztja alá az is, hogy a válaszadóknak csak a 43%-a szerint számít a szavuk az uniós döntéshozatalban.

6.3. Európai polgárság

A felmérésnek e részében megkérdezték az embereket, hogy európai polgárnak érzi-e magát. Az európaiak közel kétharmada érzi magát kifejezetten vagy bizonyos mértékben európai polgárnak. Ebből a kétharmadból azonban csak 26%-a a válaszadóknak érzi magát teljesen európai polgárnak.

7. diagram

A felmérésből kiderült az is, hogy a válaszadók több, mint fele érzi magát nemzeti állampolgárnak és európainak is, viszont a kettő közül a nemzeti polgári tudatnak van elsőbbsége. Mindössze a válaszadók 6%-a vallja magát inkább európainak, mint nemzetinek.

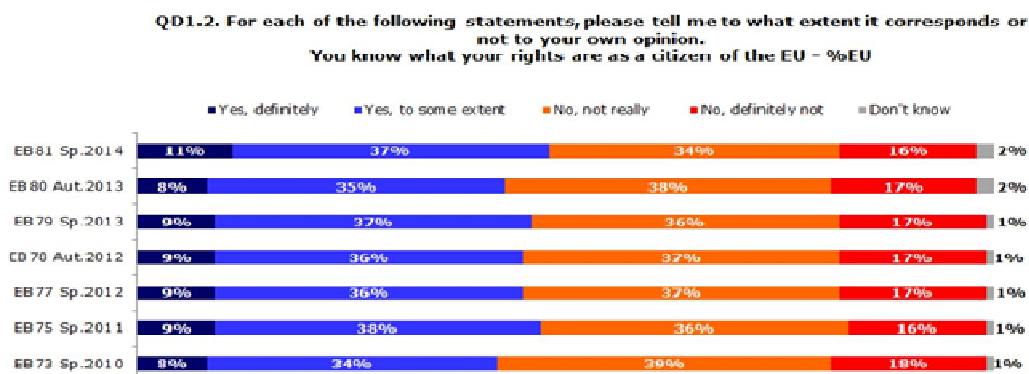
és csak 2% tartja magát csak európai polgárnak. Azon válaszadók többsége, akik inkább európainak tartják magukat Luxemburgban, Németországban és Belgiumban élnek.

8. diagram

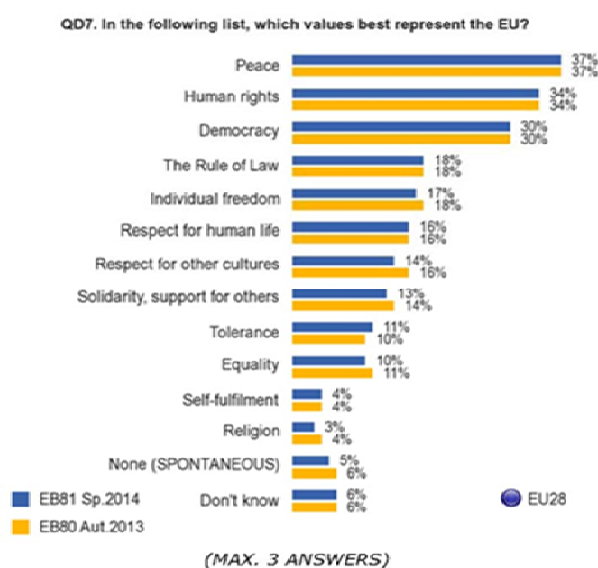
A válaszadók szerint leginkább a kultúra és a gazdaság identifikálja a közösségtudat kialakítását az Európai Unióban. Ez azért érdekes számomra, mert úgy gondolom, hogy pont ez az a két dolog, amiben nagyon különböznek az országok. Hiszen a kultúra minden országnak a sajátja és a gazdaságot is minden ország másképp alakítja a saját erőforrásainak megfelelően.

Azonban hiába érzi magát a válaszadók kétharmada európai polgárnak, mindössze 11%-uk van teljesen tisztában a jogaival, illetve 37%-uk csak bizonyos mértékig ismeri jogait. Ez is azzal magyarázható, hogy az emberek nincsenek megfelelően tájékoztatva. Bár azt hozzá kell tenni, hogy az europa.eu honlapon lehet tájékozódni ezekről a jogokról, de azt is el kell mondani, hogy nem mindenkinek van lehetősége ezt az oldalt felkeresni. A felmérésből az is kiderül, hogy az emberek többet akarnak tudni a jogaikról, főleg a munkavállalásról, az egészségügyi ellátásról, illetve a lakhatásról másik tagállamban.

9. diagram

A felmérésben megkérdezték, hogy mely értékekkel azonosítják a válaszadók az Európai Uniót. Az első három helyen a béke, az emberi jogok, illetve a demokrácia áll. Kihangsúlyoznám, hogy a megkérdezetteknek egy előre leírt listából kellett választaniuk. Ez azért fontos, mert csakúgy, mint a felmérés másik részében, itt is megfigyelhető, hogy a demokrácia dobogós helyet ért el, annak ellenére, hogy az egyik kérdésnél csak 18% kapcsolta össze a fogalmat az EU-val.

10. diagram

6.4. Összegzés

Az uniós polgárok bár ismerik a fontosabb uniós intézményeket, a bizalmuk nincs meg bennük. Ennek ellenére a többség úgy véli, hogy több döntésnek kellene születni uniós szinten. Ennek az oka az is lehet, hogy saját intézményeikben még ennél is kevésbé bíznak. A válaszadók többsége elégedett azzal is, ahogy a demokrácia működik az Európai Unióban, ami azért érdekes, mert mikor személyes véleményt kellett mondaniuk az Unióról, csak nagyon kevesen jellemezték a demokráciával. Szintén érdekes, hogy viszonylag sokan vallják magukat európai polgárnak, mégis csak nagyon kevesen ismerik az ebből fakadó jogait. És mindez kiegészül azzal, hogy a többség úgy véli, hogy a rossz irányba mennek a dolgok az EU-ban. Úgy vélem, hogy ez a sok ellentmondás abból fakad, hogy a polgárok számára nem világos, hogyan működik az Európai Unió.

7. Következtetések

Összességében elmondhatjuk, hogy a civil társadalommal való szorosabb együttműködés kialakítására az Európai Unió már az 1990-es évek óta törekszik, sőt már korábban is megtette a szükséges lépéseket az EGSZB felállításával. Úgy gondolom azonban, hogy sem a részvételi demokrácia feltételei nem teljesültek teljes mértékben, sem a civil társadalom azon funkcióját, hogy demokratikus legitimitást tud adni, nem „használta ki” az Európai Unió. Gellner fogalommagyarázata alapján a civil társadalom támogatja a hatalmat és gátolja a hatalmat, attól függően, hogy az hogyan viselkedik. Az Uniónak a civil társadalom támogató szerepére lenne szüksége ahhoz, hogy a demokrácia deficit megszűnjön. Úgy gondolom, hogy ez többféleképpen is megoldható. A legideálisabb megoldás az lenne, ha nemcsak a Parlamentbe, hanem az Európai Unió Tanácsába, illetve az Európai Bizottságba is az állampolgárok választanák a tagokat. Bár ezt kissé utópisztikus megoldásnak tartom, mégis ez lenne a leghatékonyabb. Így közvetlen demokratikus legitimitással ruháznák fel a polgárok az intézményeket, és talán jobban megértenék a működését, ha a saját maguk által választott képviselők „kormányoznának”. Mint mondtam, ez jelenleg nem megoldható alternatíva és nem is biztos, hogy valaha bekövetkezik. A másik megoldás pedig az európai civil társadalom kialakítása és ezzel párhuzamosan az európai identitás erősítése. Azt gondolom, hogy ez egy elérhetőbb cél. Azzal a kijelentéssel értek egyet, hogy az európai civil társadalom a tagállamok civil társadalmainak az összessége. Nincs szükség arra, hogy ugyanolyan legyen a szabályozás minden országban. Az egyes tagállamokat és az állampolgárait kell ösztönözni arra, hogy összefogjanak és akarjanak beleszólni a döntéshozatalba és a végrehajtásba. Az európai civil társadalom kialakulása szerintem reális elképzelés, ugyanis minden uniós polgár érdeke, hogy az Európai Unió megfelelően működjön.

Irodalomjegyzék

Offline források

1. Arató, K. (2005). A civil szervezetek és az Európai Unió. *Civil Szemle*. 2005/4. pp. 102-131.
2. Balás, E. (2006). A civil társadalom szerepe a demokratikus jogállam intézményeinek ellenőrzésében. *Civil Szemle*. 2006/2. pp. 5-15.
3. Balogh, A; Rostoványi, Zs; Búr, G. and Anderle, Á. (2002). *Nemzet és nacionalizmus*. Korona Kiadó, Budapest.
4. Dagnino, E. *Civil society in Latin America: Participatory citizens or service providers?*
5. Dezsériné, M. M. (2006). Az európai civil szervezetek szerepe a külgazdasági stratégia alakításában. *Európai Tükör*. 2006/4. pp. 78-88.
6. Gellner, E. (2004). *A szabadság feltételei. A civil társadalom és vetélytársai*. Typotex, Budapest.
7. Geszti, J. (2003). *Civil társadalom, civil szervezetek, és az Európai Unió*.
8. Gesztiné, A. J. (2002). *Civil társadalom. A civil szektor az Európai Unióban és a visegrádi országokban*.
9. Jarré, D. (2012). Az Európai Unió és a civil társadalom. *Civil Szemle*. 2012/1. pp. 83-89.
10. Kákai, L. (2009). *Kik is vagyunk mi? Civil szervezetek Magyarországon*. Publikon Kiadó, Pécs.
11. Mislivetz, F. (1999). *A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben*. In Dr. Kelényi, I. (eds.) *Szöveggyűjtemény a civil társadalom fejlődése és a nonprofit szervezetek alapismeretei*, Budapest, pp. 9-12.
12. Mislivetz, F. (2002). *Európa jövője, demokrácia, civil társadalom, bővítés*. MTA Politika Tudományok Intézete, Budapest.

13. Nizák, P. (2005). Demokráciafejlesztési stratégiák és a magyar civil szektor. In Bihari Mihály (szerk.) *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat*. Rejtjel Kiadó, Budapest. pp. 276-297.
14. Reisinger, A. (2011). *Társadalmi részvétel helyi, területi és európai uniós szinten*.
15. Sasvári, N. (2008). *Civil szervezetek és az Európai Unió – civil érdekérvényesítés*. Ph.D. értekezés. Nemzetközi kapcsolatok doktori iskola, Corvinus, Budapest.
16. Seligman, A. B. (1992). Érvek a „civil társadalom” ellen. *Szociológia Szemle*. 1992/1. pp. 75-80.
17. Seligman, A. B. (1997). *A civil társadalom eszméje*. Kávé Kiadó, Budapest.
18. Tuka, Á. (2009). *Az Európai Uniónk színe és fonákja*. Publikon Kiadó, Pécs.
19. Unger, A. (2005). Demokrácia – közvetlen demokrácia – civil társadalom. In Bihari Mihály (szerk.) *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat*. Rejtjel Kiadó, Budapest, pp. 19-36.

Online források:

1. Dudás, K. N. (2011). *A multinacionális vállalatok civil vállalásai* [on-line]. Elérhetőség: http://elib.kkf.hu/edip/D_15768.pdf [olvasva: 2014.11.01]
2. Ec.europa.eu. (2014). *European Citizenship* [on-line]. Elérhetőség: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_citizen_en.pdf [olvasva: 2014.09.20.]
3. Ec.europa.eu. (2014). *Public Opinion in the European Union* [on-line]. Elérhetőség: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb81/eb81_public_en.pdf [olvasva: 2014.09.20.]
4. Ec.europa.eu. *Public Opinion* [on-line] Elérhetőség: http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm [olvasva: 2014.11.02.]
5. Europa.eu. *Az Eu intézményei és egyéb szervei* [on-line]. Elérhetőség: http://europa.eu/about-eu/institutions-bodies/index_hu.htm [olvasva: 2014.10.20.]
6. Europa.eu. *Az Európai Bizottság meghirdeti a Demokrácia, Dialógus és a Diskusszió D-tervét* [on-line]. Elérhetőség: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-05-1272_hu.htm [olvasva: 2014.10.30.]

7. Georges, M. M. (2010). *State and Civil Society in Africa: What is meant by independent civil society*. [on-line] Communauté Africaine de Pratiques. Elérhetőség: <http://afrik4r-fr.org/profiles/blogs/state-and-civil-society-in> [olvasva: 2014.11.10]
8. Gyimah-Boadi , E (1996) Civil Society in Africa. *Journal of Democracy*. [on-line] 7.2. pp.118-132. Elérhetőség: https://muse.jhu.edu/login?auth=0&type=summary&url=/journals/journal_of_democracy/v007/7.2gyimah-boadi.html [olvasva: 2014.11.10]
9. Miró, K. I. *Globális? Civil? Társadalom? – Avagy minek nevezzetek* [on-line]. Elérhetőség: <http://informaciostarsadalom.wordpress.com/globalis-civil-tarsadalom-avagy-minek-nevezzetek/> [olvasva: 2014.11.02]
10. Nandini, S. (2012). *Civil Society and democratic change in Asia*. [on-line] CETRI. Elérhetőség: <http://www.cetri.be/spip.php?article2697> [olvasva: 2014.11.10]
11. Politikapedia.hu. *Demokrácia* [on-line]. Elérhetőség: <http://politikapedia.hu/demokracia> [olvasva: 2014.11.01.]
12. Székely, T. (2003). *A civil szféra és a politikai szféra fogalmainak viszonya a gondolkodás történetében és a különböző európai társadalmakban* [on-line]. Magyar kisebbség, nemzetpolitikai szemle Elérhetőség: <http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&cikk=m030128.html> [olvasva: 2014. 10.10.]